

О‘ЗBEKISTONDA INTELLEKTUAL MULKNING NOAN’ANAVIY OBYEKTLARINI HAMDA GENETIK RESURSLAR, AN’ANAVIY BILIMLARNI MUHOFAZA QILISH MASALALARI

Qarshiyeva Uljonoy Shokir qizi

Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti,

Xalqaro biznes huquqi fakulteti magistranti

E-mail: ukarshieva1625@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada noan’anaviy tovar belgilarining O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligida muhofazalanganlik asoslari o‘rganilgan, shuningdek, genetik resurslari hamda an’anaviy bilimlar tarkibi tahlil qilinib ularni muhofazalash masalalari ko‘rib chiqilgan va bu bo‘yicha bir qator takliflar berilgan.

Kalit so‘zlar: Intellektual mulk, noan’anaviy tovar belgilari, genetik resurslar, an’anaviy bilimlar

Intellektual mulk obyektlarini muhofaza qilish ularga bo‘lgan huquqlarning davlat himoyasiga olinishidir. Intellektual mulkda "noan’anaviy obyektlar" tushunchasi asosan nazariy adabiyotlarda uchraydi hamda ularga bu ta’rifning berilishini kelib chiqish muddati jihatidan yangiligi va kam uchrashi bilan izohlash mumkin. Genetik resurslar, an’anaviy bilimlar esa ba’zi o‘rinlarda o‘z xususiyatlari bilan intellektual mulk ob’ekti bo‘lishni o‘zida ifodalaydi deya intellektual mulk safiga kiritilsa ba’zan intellektual mulk obyektlari sirasiga kiritilmasdan muhofazalanishi kerak degan nazariya ostida bo‘ladi.

Yuqorida aytilganidek noan’anaviy obyektlar sirasiga ishlatilishi jihatidan kamyob bo‘lgan intellektual mulk obyektlari kiritiladi. Masalan, ulardan biri bo‘lgan hidli va ovozli tovar belgilarining muhofazalanishini ko‘rib chiqsak. O‘zbekiston Respublikasining "Tovar belgilari, xizmat ko‘rsatish belgilari va tovar kelib chiqqan joy nomlari to‘g‘risida"gi Qonuni 3-moddasida tasvirlar, so‘zlar, muayyan shakl tarzidagi belgilar va boshqa belgilar yoki ularning istalgan bir rangdagi yoki turli rangdagi jamlama ifodasi tovar belgilari sifatida ro‘yxatdan o‘tkazilishi mumkinligi keltiriladi.¹ Biroq, qonunchilikda hidga, ta'mga, tovushga tovar belgisi sifatida muhofaza berish shartlari belgilanmagan. Biroq xorijiy davlatlardan AQSh, Koreya, Germaniya qonunchiligida ovozli belgilar muhofazalanishi keltirilgan. Ovozli belgilar- bu tovarlar yoki xizmatlarning manbasini aniqlash va ajratish uchun ishlatiladigan o‘ziga xos audio elementlardir.

¹ //lex.uz/docs/-24925

Ovozli belgilarga butun dunyoda keng tarqalgan quyidagi tovar belgilarini keltirishimiz mumkin: 1) Alfred Nyuman tomonidan yaratilgan mashhur fanfara ya'ni ochib berish marosimiga o'xshash ovoz ko'pincha 20th Century Fox filmlari va televizion spektakllarining kirish qismi sifatida eshitiladi. 2) Nokia Tune: Nokia-ning o'ziga xos ringtoni, dastlab Fransisko Tarrega tomonidan yaratilgan, ovoz belgisi sifatida tan olingan va Nokia mobil telefonlari bilan bog'langan. 3) MGM Lion's Roar: Arslonning bo'kishi ko'p yillar davomida Metro-Goldwyn-Mayer (MGM) filmlarining ochilish ketma-ketligining an'anaviy qismi bo'lib, kinostudiya uchun taniqli ovoz belgisi bo'lib xizmat qiladi.

Xitoy Xalq Respublikasida hidlar tovar belgisi sifatida muhofazalangan bo'lib, manbalarda mazkur belgilar o'zida tarkibi, umumiy qoidalarga asosan, ishlab chiqaruvchining nou-xausi hisoblangan original hidlarni namoyon qilishi aytiladi.²

Alohida ba'zi davlatlar qonunchiligida noan'anaviy tovar belgilari muhofazalangan bo'lsa-da, ularni himoya qilishni nazarda tutgan alohida xalqaro hujjat yo'q edi. 2006-yilda esa Tovar belgilari qonuni to'g'risidagi Singapur shartnomasi qabul qilindi. Uni ishlab chiqishda aloqa texnologiyalari sohasidagi so'nggi tendensiyalar hisobga olingan bo'lib, uning eng muhim xususiyati shundaki, u gologramma, uch o'lchovli belgilar, ranglar, pozitsiya belgilari, harakatlanish belgilari va tovush belgilari kabi noan'anaviy belgilarni aniq tan olgan birinchi xalqaro savdo belgilariga oid huquqiy hujjatdir.³

Biologik xilma-xillik va genetik resurslardan foydalanish, shuningdek, intellektual mulkni gen asosidagi mahsulotlar va texnologiyalarga nisbatan qo'llash bo'yicha munozaralar uzoq davom etgan. "Biologik xilma-xillik, genetik resurslar va intellektual mulk bo'yicha davom etayotgan munozaralarning yangi jihati yangi biologik texnologiyalar va genetika, genomika, sintetik biologiya va bioinformatika kabi bilim tizimlaridan tobora ko'proq foydalanish hisoblanadi".⁴ Genetik va boshqa biologik resurslar 1970-yillarning o'rtalarida intellektual mulk tizimlari zamonaviy hayot fanlaridagi innovatsiyalarni himoya qila boshlaganidan beri intellektual mulkni himoya qilishning o'ziga xos predmetini tashkil etadi. Ular tarkibiga, masalan, mikroorganizmlar, o'simlik navlari, hayvonlar zotlari, genetik ketma-ketliklar, nukleotidlar va aminokislotalar ketma-ketligi haqidagi ma'lumotlar, belgilar, molekulyar hodisalar, plazmidlar va vektorlar kiradi.

O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik Kodeksi hamda O'zbekiston Respublikasining "Seleksiya yutuqlari to'g'risida"gi Qonunlari ushbu sohadagi yuqori

² Интеллектуал мулк ҳуқуқи: товар белгиларининг ҳуқуқий муҳофазаси. Ўқув қўлланма // Бобоқул Тошев, Фируз Набиев –Тошкент: "Инновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи", 2019

³ Xalqaro intellektual mulk huquqi [Matn]: o'quv qo'llanma /Yakubova Iroda Bahramovna. T.: TDYU nashriyoti, 2023.

⁴ Biodiversity, Genetic Resources and Intellectual Property. Charles Lawson, Kamallesh Adhikari. New York 2018.

https://books.google.co.uz/books?id=qHhQDwAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=Genetic+resources+intellectual&hl=ru&newbks=1&newbks_redir=0&source=gb_mobile_search&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=Genetic%20resources%20intellectual&f=false

turuvchi hujjatlar hisoblanadi. Xususan, Fuqarolik Kodeksining 1091-moddasida O‘simliklarning yangi navlari va hayvonlarning yangi zotlariga bo‘lgan huquqlarni muhofaza qilish ularga patent berish orqali amalga oshirilishi keltiriladi.⁵

2022-yil o‘z ichiga seleksion tizmalar, manbalar va qimmatli xo‘jalik belgili donorlar; maxsus genetik material (biotexnologiya usullari bilan yaratilgan mutantlar, duragaylar, ko‘plab markerlangan tizmalar va o‘simlik shakllari); genetik ma'lumotlar asosiy tashuvchisi bo‘lgan nuklein kislotalar (DNK va RNK)ni tartibga solishga qaratilgan qonun loyihasi ishlab chiqilgan, biroq uning qabul qilinganligi to‘g‘risida ma‘lumotlar uchramaydi.

Amaliyotda genetik resurslar va tegishli hayot haqidagi innovatsiyalar va ma‘lumotlar intellektual mulk ibilan bog‘liq qonun va amaliyotining bir qator tarmoqlarini, jumladan, patentlar, tijorat sirlari, mualliflik huquqi, texnologik himoya choralari hamda qonunning boshqa sohalarini qamrab oladi. Shuning uchun genetik resurslar bilan bog‘liq intellektual mulk muammolari moslashtirilgan, o‘zaro faoliyat va amaliy tarzda hal qilinishi kerak.

Biogenetik resurslarga tegishli asosiy xalqaro shartnomalar TRIPS kelishuvi, UPOV konvensiyasi, Biologik xilma-xillik to‘g‘risidagi konvensiya (CBD) va Oziq-ovqat va qishloq xo‘jaligi uchun o‘simliklar genetik resurslari to‘g‘risidagi xalqaro shartnomalardir.

An‘anaviy bilimlar deganda mahalliy va mahalliy jamoalar tomonidan ko‘p avlodlar davomida ishlab chiqilgan va qo‘llab-quvvatlangan jamoaviy bilimlar, innovatsiyalar va amaliyotlar tushuniladi. U og‘zaki yoki amaliy ko‘rgazma orqali o‘tgan ko‘nikmalar, tajribalar, donolik va madaniy merosning keng doirasini o‘z ichiga oladi. Bu bilim ko‘pincha uni rivojlantirgan va saqlab qolgan jamoalarning madaniy, ma'naviy va ekologik kontekstlarida chuqur ildiz otgan.

An‘anaviy bilimlarni quyidagicha turlari bo‘lishi mumkin:

1. Madaniy amaliyotlar va e‘tiqodlar: U mahalliy jamoalarning o‘ziga xosligi va merosi bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan an‘anaviy amaliyotlar, marosimlar, e‘tiqodlar va ijtimoiy urf-odatlarini o‘z ichiga oladi.

2. Yerni boshqarish va resurslardan foydalanish: Mahalliy jamoalar barqaror boshqaruv tamoyillari asosida yerdan foydalanish, resurslarni taqsimlash, ovchilik, baliq ovlash va terimchilik amaliyotlari haqida murakkab bilimlarni ishlab chiqdilar.

3. Tibbiyot va shifo amaliyotlari: An‘anaviy bilimlar ko‘pincha o‘simlik dori-darmonlari, shifolash amaliyotlari va salomatlik va salomatlikka yaxlit yondashuvlar bilan bog‘liq ko‘plab bilimlarni o‘z ichiga oladi.

⁵ //lex.uz/docs/180552

4. Qishloq xo'jaligi texnikasi va biologik xilma-xillikni saqlash: mahalliy qishloq xo'jaligi amaliyotlari, jumladan, urug' tanlash, almashlab ekish va erni boshqarish, biologik xilma-xillikni saqlash va barqaror qishloq xo'jaligi tizimlariga hissa qo'shadi.

5. San'at, musiqa va hunarmandchilik: An'anaviy bilimlar madaniy o'ziga xoslikni ifodalovchi va tarixiy hikoyalarni uzatuvchi badiiy va hunarmandchilik texnikasi, musiqa, hikoya qilish an'analari va hunarmandchilikni o'z ichiga oladi.

6. Atrof-muhitni boshqarish: Atrof-muhitni muhofaza qilish, ekologik boshqaruv va tabiiy resurslarni muhofaza qilish bilan bog'liq amaliyot va tushunchalar an'anaviy bilim tizimlariga kiritilgan.

An'anaviy bilimlarning ahamiyati uning avlodlar davomida ishlab chiqilgan noyob tushunchalar, barqaror yechimlar va moslashuvchan strategiyalarni taklif qilish qobiliyatidadir.

Butunjahon intellektual mulk tashkiloti o'z saytida an'anaviy bilimlar hamda an'anaviy madaniy ifodalarga bo'lgan huquqlar boshqalar tomonidan suiiste'mol qilinishga moyil ekanligini keltiradi. Masalan, an'anaviy dori vositasi farmatsevtika kompaniyasi tomonidan o'zlashtirilishi va natijada olingan ixtiro ushbu kompaniya tomonidan patentlangan bo'lishi mumkin, shuningdek, mahalliy xalq qo'shig'i qo'shiqni yaratgan tub aholini tan olmasdan va qo'shiqdan foydalanishdan kelib chiqadigan foydalarni jamiyat bilan baham ko'rmasdan moslashtirilishi va mualliflik huquqi bilan himoyalaniishi mumkin.⁶

Aslini olganda an'anaviy bilimlar asosini jamoaviy mulk tashkil qiladi va uning aniq egasi yo'qdir. Bu esa an'anaviy bilimlarni milliy qonunchiligimizdagi jamoaviy mulkni geografik ko'rsatkich sifatida muhofazalanish holatiga ko'proq yaqinlashtiradi. Lekin geografik ko'rsatkich faqat ma'lum hududdagi shaxslarga muhofaza ostida foydalanish huquqini beradi. Bu esa an'anaviy bilimlarni geografik ko'rsatkich sifatida muhofaza qilib bo'lmasligini anglatadi. An'anaviy bilimlar qonunchilikda tartibga solinmagan. Xorijiy davlatlarga nazar tashlasak, an'anaviy bilimlar Kanadada fuqarolik kodeksi doirasida tartibga solingan bo'lsa, Rossiyada bu borada alohida qonun ishlab chiqilgan, shuningdek, Hindiston, Yangi Zelandiya va Avstraliya kabi mamlakatlar qonunchiligida an'anaviy bilimlar muhofazasiga alohida e'tibor berilgan.

O'zbekistonda ham an'anaviy bilim sifatida muhofaza qilinishi mumkin bo'lgan avloddan-avlodga o'tib kelayotgan ko'plab qadimiy bilimlar, hunarlar mavjud. Masalan, Chust pichog'i, Xorazm qovuni, Samarqand oshi, Marg'ilon atlası kabilar.

Qonunchilikda ularning huquqiy maqomini an'anaviy bilim sifatida belgilash xalq merosi bo'lgan ushbu obyektlarning yagona shaxs tomonidan o'zlashtirilib,

⁶ <https://www.wipo.int/tk/en/resources/tkdocumentation.html>

boshqa shaxslarning huquqlari buzilishini oldini oladi hamda ularning butunjahon miqyosida tijoriy qiymatini oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, avvalo, noan'anaviy ko'rinishdagi tovar belgilari uchun ro'yxatdan o'tkazish shartlari, ularning qanday xususiyatlarga ega bo'lishi kerakligini hujjatlarda belgilash tadbirkorlarimizga o'z brendlarini yanada kengroq yoyish, bu orqali jahon bozoriga kirish imkoniyatini oshiradi.

Ikkinchidan, genetik resurslarni faqatgina seleksiya yutuqlari sifatida patentlash, genetik ketma-ketliklar, nukleotidlar va aminokislotalar ketma-ketligi haqidagi ma'lumotlar, belgilar, molekulyar hodisalar, plazmidlar kabilarni muhofazalash imkoniyatini bermaydi. Ya'ni seleksiya yutuqlaridan tashqari obyektlar ham qonunchilikka, intellektual mulk obyektlari sirasiga kiritilishi lozim.

Uchinchidan, fikrimizcha, an'anaviy bilimlarning huquqiy maqomini belgilagan holda muhofaza qilish yuqorida sanab o'tilgan asoslar tufayli mamlakatimiz uchun manfaatli bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik Kodeksi <https://lex.uz/docs/180552>;
2. O'zbekiston Respublikasining "Tovar belgilari, xizmat ko'rsatish belgilari va tovar kelib chiqqan joy nomlari to'g'risida"gi Qonuni <https://lex.uz/docs/-24925>;
3. Интеллектуал мулк ҳуқуқи: товар белгиларининг ҳуқуқий муҳофазаси. Ўқув қўлланма // Бобоқул Тошев, Фируз Набиев –Тошкент: “Инновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи”, 2019
4. Xalqaro intellektual mulk huquqi [Matn]: o'quv qo'llanma /Yakubova Iroda Bahramovna. T.: TDYU nashriyoti, 2023. <https://library-tsul.uz/xalqaro-intellektual-mulk-huquqi-yakubova-i-2023/>
5. Biodiversity, Genetic Resources and Intellectual Property. Charles Lawson, Kamallesh Adhikari. New York 2018. https://books.google.co.uz/books?id=qHhQDwAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=Genetic+resources+intellectual&hl=ru&newbks=1&newbks_redir=0&source=gb_mobile_search&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=Genetic%20resources%20intellectual&f=false
6. <https://www.wipo.int/tk/en/resources/tkdocumentation.html>